

QO'QON O'RMON XO'JALIGINING ASOSIY KSILOFAG ZARARKUNANDALARI

Omonova Sevara Akramjonovna

Farg'ona davlat universiteti, o'qituvchi

Annotasiya. Maqolada Qo'qon o'rmon xo'jaligida uchraydigan ayrim ksilofag zararkunanda hasharotlar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Zararkunandalaning faoliyati natijasida o'simlikda sodir bo'ladigan o'zgarishlar va ularga qarshi kurash choralari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar. *Buprestidae*, ksilema, vegetatsiya, kontinental, entomofag, parazit, segment, etxo'r, *Rumex syriacus*, insektidsid.

Zlatkalar – *Buprestidae* oilasini tashkil qiladi. Qo'ng'iz va lichinkalari po'stloq ostida, daraxt va butalarning yog'och (ksilema) va ildizi ichida rivojlanadi. Qo'ng'izlar gul, barg va po'stloqni ham bir oz zararlaydi. Qo'ng'izlar metallsimon yaltiroq tusli, tanasi ikkinchi yarmidan ingichkalashgan. Old ko'krakida chertmakchi qo'ng'izlarnikidek o'sig'i bor, ammo o'siq o'rta ko'krak chuqurchasiga zich joylashgan va old ko'krak qimiray olmaydi, qo'ng'iz "ovoz" chiqarmaydi. Mo'ylovlari arrasimon, qisqa. Qo'ng'izlar daraxt po'stloqlarida, o't o'simliklar shox butoqlarida, mayda turlari esa gullarda uchraydi.

Lichinkasi oq, cho'ziq, tanasi yassilashgan. Boshi kichkina, old ko'krak ichiga butunlay kirmaydi. Boshining oldingi qismi xitinlashgan, rangi qoramtirroq, bu yerda joylashgan jag'lar oldinga yo'nalgan, to'q qoramtir rangli. Boshning orqa qismi kengroq, terisimon, oq yoki oqish. Ko'zlari yo'q. Mo'ylovlari qisqa uch bo'g'imli birinchi bo'g'imi qisqa, hajmli va xitinlashgan, chuqur mo'ylov chuqurchasiga o'rnashgan. Bu birinchi bo'g'im ichiga navbatdagi ikkita bo'g'im joylashadi. Yuqorigi jag'lari kuchli.

Old ko'krak segmenti keng va yassilashgan tanani hosil qiladi. Qorinchasi o'rta segmentlariga nisbatan 1,5-2 marta keng. Uning yelka va qorincha sathlari xitinlashgan.

O'rta va orqa ko'krak segmentlari tanasining eng tor qismlari hisoblanadi, ammo kengligi jihatdan oldingi ko'krak va qorincha segmentlari o'rtasida turadi.

Qorinchaning birinchi segmenti tanada eng ingichkasi hisoblanadi. Undan keyingi sakkiz segment deyarli bir turli, to'g'ri burchakli yoki kvadrat formada. To'qqizinchi segment orqa uchi tomon ensizlashgan. Ingichka tanali zlatkalar kenja oilasiga kiruvchi lichinkalarda o'ninchi segment ham ham taraqqiy etgan.

Nafas olish teshiklari to'qqiz juft. Ulardan birinchi jufti eng yirik, o'rta ko'krak segment yonboshlarida joylashgan. Qolgan sakkiz jufti birinchi sakkiz qorincha orasida joylashgan.

Lichinkalar tanasi tuksiz yoki siyrak tukli. Kattaligi bir necha millimetrdan 6-7 sm gacha boradi.

Zlatkalar tuxumlarini may-iyul oylarida poya va qisman yo'g'on shoxlar po'stloqlariyoriqlariga, bittadan, ba'zan bir nechta lab (2-3) qo'yadi. Tuxum qo'yishdan boshlab

ular oziqlanishga kirishadi. Tuxum qo'yib bo'lgan qo'ng'izlar nobud bo'ladi. Tuxum rivojlanishi bir ikki kun davom etadi. Lichinkalar tuxum chiqqanidan so'ngpo'stloq orasiga kiradi va po'stloqning ichki qavati va po'stloq osti qismlari bilan oziqlanadi. So'ngra ular poyaning yog'och qismi ichiga yo'l soladi. Kovak yo'llar avval ingichka bo'ladi va borgan sari yo'g'onlashadi va chiqindilari bilan to'lib boradi. Lichinklalar rivojlanishi tamom bo'lishi oldidan keng uyacha yasaladi va uyachada g'umbakka aylanadi. Yosh avlod qo'ng'izlar kelasi yili bahorida (aprel) chiqadi. Bir qator turlar yosh daraxtlar uchun xavfli, ularning ko'plab qurib qolishiga sababchi bo'ladi.

Kurash choralari daraxtlarning yoshi va ularda qo'ng'izlarning qanchalik oziqlanishi, shuningdek, zararkunanda hayot kechirishiga qarab o'tkaziladi.

Kuzda, qishda yoki bahorda (aprelgacha) zlatkalaridan zararlangan hamma ko'chatlar yulib tashlanadi. Yangi ekilgan daraxt ko'chatlari ikki-uch yil davomida tagi bo'shatilib, o'z vaqtida sug'orilib turish kerak.

Ojizlanib qolgan daraxtlar, ularning shoxlari o'z vaqtida kesib olib yo'qotiladi. Qo'ng'izlarning oziqlanish davrida (aprel – iyun) daraxtlarga ichki insektidsidlar bilan ishlov beriladi.

Quyida ba'zi turlar yuzasidan ma'lumotlar keltirilgan.

Terak kichik zlatkasi – *Melanophila picta* Pall. Lichinka davrida yosh terak poyasining ko'proq bo'g'iz qismini zararlaydi. Qo'ng'iz qoramtir-bronza tusda, kattaligi 9,5-14 mm, oldingi qanotlarining usti mayda nuqta chuqurchalar bilan qoplangan. Lichinkasi 20-30 mm. Lichinka rivojlangan joyida (poya ichida va po'stloq ostida) qishlaydi. Qo'ng'izlari may oyida uchib chiqadi. Tuxum qo'yish bir oycha davom etadi. Tuxumlik davri 1-1,5 xafta, lichinka 45-50 kunda voyaga yetadi, so'ngra kelasi yil aprelga qadar tinim davrida bo'ladi.

Tutun rang zlatka – *Capnodis tenebricosa* Ol. (10-rasm). Qo'ng'iz davrida meva daraxtlarining shox-butoqlari po'stlog'ini kemirib zarar keltiradi. Bundan tashqari, qo'ng'izlar anor, qayrag'och, akatsiya, yulg'un va tol barglari bilan ham oziqlanadi. Qo'ng'iz bronza rangli, yaltiroq, 12-22 mm old yelkasida dog'lar bor. Qo'ng'iz tuproq yuzasidagi o'simlik qoldiqlari oralig'ida qishlaydi. Qo'ng'izlar o'sish davomida oziqlanadi. Ancha keng tarqalgan tur hisoblanadi. Tuxumlarini may oyida otquloq – *Rumex syriacus* barg qo'ltig'iga va poya bo'g'zi yonidagi tuproqqa qo'yadi. Lichinkasi shu o'simlik ildizida rivojlanadi. Lichinkaning uzunligi oxirgi yoshida 5 sm ga boradi. Bir yilda bir bo'g'in berib ko'payadi.

Bodom kichik oltin qo'ng'izi (*Sphenoptera Kaznakovi* Jak.). Bodom kichik oltin qo'ng'izi O'rta Osiyoning janubiy rayonlarida, ayniqsa, Janubiy Tojikistonning tog'lik rayonlarida va O'zbekistonning Buxoro viloyatida bodom, qisman shaftoli va o'rikka ancha zarar yetkazadi.

Qo'ng'izning kattaligi 10-12 mm, orkasining oldi qismi oldi chekkasi to'g'ri, orsa chekkasi qanotustliklarning asosiga yaqin joydan o'yilgan. Gavdasi yassilangan, cho'ziq oval shaklda, qanotustliklari orqaga qarab ozgina ingichkalashadi, ularning yuzasida uzunasiga ketgan qator-qator nuqta shaklidagi chuqurchalar bor, boshi keng, ammo kichkina, orqasining oldingi qismi kabi mayda nuqta shaklidagi chuqurchalar bilan qoplangandir. Gavda sirti juda ham qotgan, taksiz. Qo'ng'izlarning rangi qora, yaltiroq.

Rivojlanishining qolgan stadiyalari tasvir etilgan emas. Barcha oltin qo'ng'izlarda (Buprestidae oilasida) lichinkalar gavdasining ko'krak segmentlari juda ham kengaygan bo'ladi.

Bodom kichik oltin qo'ng'izining hayot kechirishi aytarli mukammal tekshirilgan emas. Voyaga yetgan qo'ng'izlar iyun-iyulda uchadi. May oxirida va iyun boshlarida bodom po'stlog'i ostida katta yoshli lichinkalar, g'umbaklar va tamomila shakllangan qo'ng'izlar topiladi.

Qo'ng'izlar iyun va iyulda daraxtlarning tanalari va shoxlaridagi po'stloq yoriqlariga hamda chuqurchalariga tuxum qo'yadi. Qo'ng'izlar tuxum qo'ygani joy axtarib, yugurib yuradi, bezovtalansa tanatoz holatiga o'tib, ag'nab tushadi.

Tuxumdan chiqqan lichinkalari po'stloq ostiga kirib lub bilan oziqlanadi, dastlab ko'ndalang, so'ngra uzunasiga ketgan yo'llar ochadi. Daraxt tanasi va shoxlari po'stlog'iga halqa shaklida yo'l tushgandan keyin qurib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Olimjonov R.A. Entomologiya - Toshkent: "O'qituvchi", 1977 – 275 b.
2. Yaxontov V.V. O'rta Osiyo Qishloq xo'jaligi zararkunandalari, - Toshkent: O'rta va oliy maktab, 1962- 693 b.
3. Akramjonovna O. S. et al. UY PARMALOVCHISI (ANOBIUM PERTINAX L.) NING BIOLOGIYASI, OZIQA MANBALARI VA ZARARI //Ta'lim fidoyilari. – 2022. – T. 8. – C. 135-140.
4. Akramjonovna O. S. SAKKIZ NUQTALI SKRIPUN HYLOTRUPES BAJULUS LINNAEUS, 1758) QO'NG'IZIGA DOIR MA'LUMOTLAR //PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION. – 2022. – T. 1. – №. 7.
5. Akramjonovna, O. S. (2022). KOKSINELLIDLARNING OZIQA ZANJIRIDAGI O'RNI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 439-443.
6. Akramjonovna, O. S. (2022). KOKSINELLIDLAR (COCCINELLIDAE) OILANING O'RGANILISHI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(13), 733-737.
7. Akramjonovna, O. S. (2022). QORA UY YOG 'OCHQIRQARINING BIOLOGIYASI, EKOLOGIYASI VA ZARAR KELTIRISHI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(13), 727-732.
8. Mirzahalilovich, Y. M., & Akramjonovna, O. S. (2022). Use of species belonging to the Coccinellidae family and carnivorous beetles against pests. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, 16(10), 89-99.
9. Akramjonovna O. S. COLORADO BEETLE (LEPTINOTARSA DECEMLINEATA SAY.) AND MEASURES TO CONTROL IT //Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research. – 2023. – T. 10. – №. 09. – C. 315-317.

ILM FAN XABARNOMASI

Ilmiy elektron jurnali

10. Akramjonovna O. S., Ubaydullo o'g'li M. I. O 'ZBEKISTON VIZILDOQ QO 'NG 'IZLARI (COLEOPTERA, CARABIDAE) NING TAKSONOMIK TAHLILI //Farg'ona davlat universiteti. – 2024. – №. 1. – C. 107-107
11. Omonova S. A. COCCINELLA SEPTEMPUNCTATA QO'NG'IZINING BIOLOGIYASI //Talqin va tadqiqotlar. – 2024. – T. 1. – №. 1